

Produksjon av illegale aviser. Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

Fagfellevurdert

«Jødeforfølgelsene» i hjemmefrontledelsens illegale avis Bulletin

Sammendrag: Artikkelen viser at den illegale avisen Bulletin, som var et mer eller mindre offisielt organ for hjemmefrontledelsen, inneholdt en god del stoff om såkalt jødeforfølgelse. Også deportasjonen av jødene 26. november 1942 ble grundig referert. Avisen tok klar moralsk avstand fra hendelsen. Jødene fra Norge forsvant deretter ut av avisen. Jødene sak fremstår ikke som prioritert etter desember 1942.

Emneord: Illegal presse, Hjemmefronten, Bulletin, Jødeforfølgelse, Holocaust

Carl Emil Vogt
Forfatter og historiker
Spesialrådgiver, Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret)
c.e.vogt@hlsenteret.no

De illegale avisene er blant få muligheter som finnes til å studere opinionen i befolkningen under okkupasjonen.¹ Samtidig er de vanskelige å håndtere som kilde. Mange av avisene kom i få utgaver, men enkelte utkom med ganske stor kontinuitet og i relativt store opplag. Noen var håndskrevne ark, andre skrevet på maskin med gjennomslag (for eksempel London-Nytt). Mange ble sendt rundt så de kunne skrives av. Enkelte ble også trykt ganske profesjonelt i trykkerier, dette gjaldt ikke minst flere kommunistiske illegale aviser, som for eksempel Alt for Norge og Friheten. En avis med en viss betydning, fordi den etter hvert fremsto som et organ for hjemmefrontens ledelse, var Bulletin. Den utkom som maskinskrivet og ble mangfoldiggjort gjennom stensilering. Samlingen som finnes av Bulletin, er ikke komplett. En god del numre er digitalisert og lagt ut på nett av Universitetet i Bergen i basen Norske illegale aviser.² Men denne basen er svært vanskelig å bruke. En annen samling, som ikke er digitalisert, finnes ved Nasjonalbibliotekets Krigstrykksamling.

Ingjerd Veiden Brakstads masteroppgave fra 2006 gjør en grundig gjennomgang av både avisene og den illegale pressens omtale av jødeforfølgelsene under

andre verdenskrig.³ Hun konkluderer slik: «Jødeforfølgelsene ble omtalt og fordømt i [de illegale] avisene som danner det empiriske grunnlaget for årene 1942–45. Forfølgelsen av de norske jødene ble omtalt som en sentral hendelse og ble tillagt historisk betydning. Angrepet på jødene ble holdt opp som symbol på nazismen, og antisemittisme ble omtalt som en helt sentral komponent av den tyske nazismen.»⁴ Men hun gjennomgår ikke den illegale avisen Bulletin. En masteroppgave i medievitenskap fra 2012 av Bente Senneset Skilbrei gjør det. Skilbrei undersøker to illegale aviser, Bulletin og Friheten, og deres syn på bant annet deportasjonene av jøder. Om Bulletin skriver hun: «Jødeforfølginga finn ein ikkje i Bulletin. Likevel fins det mange dømer på saker som kan handle om jødane. I såfall vert deportasjonar nemnt som 'arrestasjonar'. Arrestasjonane vert like fullt skrive om i Bulletin, sjølv om det ikkje nødvendigvis vert skilt på religionsopphav i nokon grad.»⁵ Det så altså ut til å være lite å hente i Bulletin.

Bulletin dekket «jødeforfølgelsene»

Under mitt arbeid med boken *Heltekongen Haakon: Symbol i krig og fred*, gjennomgikk jeg imidlertid Bulletin systematisk for å undersøke omtalen av kongen der. Jeg sørget da underveis for å notere meg det som sto om forfølgelse av jøder. Jeg fant da noe. For eksempel følgende fra 1941:

Gradvis innledes jødeforfølgelsene i Norge. Hitil har de vesentlig bestått i de vanlige nazistiske

Denne pressa ble brukt av Oslostudentene for å lage illegale aviser 1940-45. Foto: Digitalmuseum/ Anno Musea i Nord-Østerdalen.

taler mot jødene og endel tilsvining av forretningsvinduer, men etterhvert tas stadig flere av de kjendte tyske metodene i bruk. Ett av de siste skritt er at firmaer blir avkrevd opplysninger om de beskjeftiger jøder eller 'arier'.

Nürnberg-lovene tillempe også i Norge. Tyske soldater som ønsker å gifte seg med norske kvinner, må sørge for å få fylt ut skjemaer som viser at kvinnene ikke er av jødisk avstamning.⁶

Om husundersøkelser som ble gjennomført i Oslo og Aker, sannsynligvis av tysk sikkerhetspoliti, ble jødene i desember 1941 trukket frem som en spesielt utsatt gruppe: «Husundersøkelsene ble foretatt hos nokså forskjellige mennesker, men det ser ut til at det særlig var rikfolk, politisk mistenkelige personer og jøder som var gjenstand for undersøkelsene.»⁷

Også i 1942 var avisen opptatt av «jødeforfølgelsene». Flere oppslag kom høsten 1942, da skruestikken virkelig begynte å strammes om jødene i Norge. Først ble leserne tidlig i oktober gjort oppmerksom på at flere kjente jøder var blitt kastet ut av sine boliger:

«Jødeforfølgelsene i Oslo fortsetter. Baker Samson og fabrikkeier Glott er kastet ut av sine hus. Den ene fikk 10 min., den anden en time å ordne seg på.»⁸

Den 28. oktober refererte Bulletinen arrestasjonen av de mannlige jødene:

Mandag 26. okt. kl. 5.30 rykket en politistyrke i Oslo på 150 mann ut for å arrestere alle mannlige jøder over 15 år. Eldste kvinne i hver jødisk familie har fått meldeplikt. Vaktholdet langs grensen er sterkt øket for å hindre at de ulykkelige mennesker berger seg.

Blandt de mange som er tatt, kan nevnes den verdenskjente vitenskapsmann, professor V.M. Goldschmidt, en mann som har ydet Tyskland store tjenester i forrige krig.⁹

Men så var det et hull i samlingene både i Nasjonalbibliotekets krigstrykksamling og i de digitaliserte versjonene som finnes av avisen Bulletinen på Universitetet i Bergens nettside. Der finnes – tilsynelatende – intet nummer av avisen mellom 28. okto-

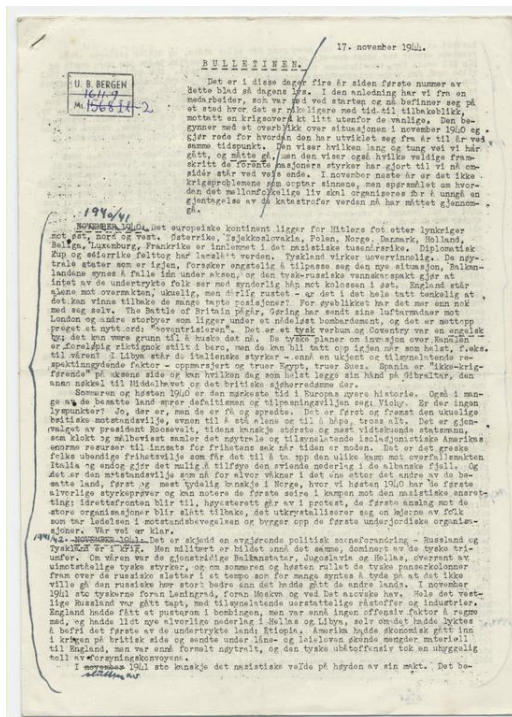
ber og januar 1943. Dette er de viktige månedene da det ble klart for alle at okkupasjonsregimet og Quisling-regjeringen faktisk ønsket å deportere alle jøder fra Norge.

Stor var derfor overraskelsen da jeg fant i Nasjonalbibliotekets krigstrykkarkiv – bortgjemt i en boks merket dubletter – et løst nummer fra desember 1942 med en grundig skildring under overskriften «Jødeforfølgelsene»:

I konsentrasjonsleiren ved Tønsberg bodde jødene i uferdige barakker, hvor taket ikke engang var kommet ordentlig på. Jødene lå på det bare gulv uten noe under seg. 26 mann i en brakke hadde ialt 7 enkle ulltepper til overbredselse. Der var ikke anledning til å vaske seg og barbere seg. Ytre rom fantes ikke. Til dette kom straffe-ekersisen og pinslene. NS-mannen Alf Kjøltingen fra Tønsberg var oppsynsmann i leiren. Han vil ikke bli glemt.

Tiltross for alt hvad jødene gjennomgikk i Tønsberg, er det for ingenting å regne mot hvordan de nå rammes. Natt til 27. nov. ble deres hustruer og barn tatt. 100 drosjebiler i Oslo var rekvirert og kjørte fra kl. 5 om morgenen til langt utpå formiddagen og samlet inn jødiske kvinner og barn. Unge piker ble hentet fra forretningen og kontoret, husmødre med større og mindre barn, helt ned til spebarn ble revet fra sine hjem – oppbrudd på korteste varsel fra alt de eide. Sammen med jøder fra alle kanter av landet ble de bragt til kaia i Oslo, hvor de ble tatt om bord på 18000 tonnere 'Donau', som lå rede til å føre dem til Polen. Hjerteskjærende scener utspilte seg på bryggen, da fangene fra Tønsberg fikk se sine hustruer og barn ved båten og forstod at også de skulle deporteres. – Av alt det onde tyskerne har utpønsket, er intet så skjendelig som å rive hele familier opp med roten og sende dem som slaver fra landet. Det er å krenke det helligste i menneskene, trampe under føttene det vi setter høyest i livet.

Det sier seg selv at jødeforfølgelsene har vakt den voldsomste harme hos alle norske kvinner og menn. Den midlertidige kirkeledelse har sammen med våre kristelige foreninger og institusjoner sendt dette brev: [...]»¹⁰

Bulletinen 17. november 1944. Noen av de illegale avisene var håndskrevne ark, andre skrevet på maskin med gjennomslag (for eksempel London-Nytt). Mange ble sendt rundt så de kunne skrives av. Enkelte ble også trykt ganske profesjonelt i trykkerier. Foto: Spesialsamlingene ved Universitetet i Bergen.

Deretter ble kirkeledelsens berømte brev, som fordømte arrestasjonene av jødene i slutten av oktober, gjengitt i sin helhet.¹¹ Aksjonene mot jødene fylte dermed en prominent plass i hjemmefrontledelsens avis Bulletin i desember 1942.

Moralsk fordømmelse – men ingen hovedprioritet

Ut fra min gjennomgang av Bulletinen fra årene 1940–1945, var det ikke mange oppslag om jøder, slik sett er konklusjonen til Skilbrei et stykke på vei riktig, men nummeret fra desember 1942 viser med all tydelighet at «jødeforfølgelsene» ble omtalt. De få oppslagene som fantes, både i 1941 og 1942, var av en slik karakter at det ikke kan herske tvil om at avisen var bevisst «jødeforfølgelsen». Oppslagene

vitner om klar moralsk fordømmelse. Dette er helt i tråd med funnene hos Hetland og Hamre i deres gjennomgang av Londonregjeringens Norsk Tidend annet sted i dette nummeret, og det harmonerer med Brakstads konklusjoner i masteroppgaven.¹² Det ser også ut til at Bulletinen ønsket å åpne for å straffeforfølge overgripere – ett navn er nevnt (Alf Kjølningen – feil for Alf Kjølner) – etter krigen.¹³ Det er imidlertid helt påfallende at det ikke synes å være noen omtale av jøder eller såkalt jødeforfølgelse etter desembernummeret 1942.

Jeg har ikke her forsøkt å tolke hva dette skal kunne bety, men har begrenset meg til å legge frem noen eksempler på omtale. Ikke minst har jeg gjengitt skildringen Bulletinen inneholdt av deportasjonen som foregikk den 26. november 1942 i sin helhet. Denne unike kilden fortjener å løftes frem, selv om beskrivelsene i det store og hele sammenfaller med den svenske journalisten Benkt Jernecks skildring, beskrivelsene i BBC radio og andre illegale aviser – eksempelvis Friheten.

Bulletinens desembernummer bidrar for det første til å svekke inntrykket som har festet seg av at «hjemmefronten» ikke brydde seg om jødene. For det andre bidrar den kanskje også til å fylle ut en liten brikke i bildet vi har av deportasjonene fra Norge. For det tredje er det like fullt påfallende at jødene som ble deportert fra Norge forsvinner ut av interessefeltet for Bulletinens redaksjon så fort de er deportert. Selv om den moralske indignasjonen var stor, var det som om det var en avsluttet og ikke prioritert sak: en sak det ikke var mulig å gjøre noe med. Og det var kanskje også slik?

Noter

- 1 Hans Luihn: Den frie hemmelige pressen i Norge under okkupasjonen 1940–1945. En fortellende bibliografi, Oslo 1999; Luihn: Det fjerde våpen: den hemmelige presse i Norge 1940–1945, Oslo 1981; Rune Ottosen (red.), Parti, presse og publikum: 1880–1945, bind 2 av Norsk presses historie, Oslo 2010; Hans Fredrik Dahl: «Illegale aviser», norgeshistorie.no: <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/1709-illegale-aviser.html>
- 2 <https://digitalt.uib.no/handle/1956.2/2453>
- 3 Ingjerd Veiden Brakstad: «Jødeforfølgelsene i Norge: omtale i årene 1942–1948: framstilling og erindring av jødeforfølgelsene i Norge under Andre verdenskrig, i et utvalg aviser og illegal presse,» Masteroppgave i historie, UiO, 2006. Brakstad gjennomgår: London-Nytt, Håndslag og Friheten.
- 4 Brakstad: s. 94.
- 5 Bente Senneset Skilbrei: «Den frie presse i eit ufritt Noreg. Korleis dekkja Friheten og Bulletinen jødedeportasjonen, kyrkjesaka og kampen om etterkrigs-Noreg?» Masteroppgave i mediehistorie, UiB, 2012, s. 37
- 6 Bulletinen, 17.5.1941.
- 7 Bulletinen, 6.12.41.
- 8 Bulletinen, 3.10.42.
- 9 Bulletinen, 28.10.1942.
- 10 Bulletinen [Krigsoversikt], datert desember 1942. Nummeret viste seg så ved søk i tekstfraser å finnes i UiBs base, men under tittelen Krigsoversikt, og det opplyses at Hans Luihn «forbinder denne avisen med Bulletinen». Se også Skilbrei s. 4: Databasen til UiB inneholder dessuten «30 utgaver frå 1942 av Krigsoversikt, ein tittel Bulletinen ofte gjekk under.» Dette viser for det første det kompliserte i å jobbe med illegale aviser som kilde, og for det andre at UiB-basen er lite brukervennlig. Det er å håpe at den kan oppgraderes.
- 11 Se f.eks. Pål A. Berg: Kirke i krig. Den norske kirke under 2. verdenskrig, Oslo 1999, s. 161.
- 12 Hetland og Hamre: «Jødernes utryddelse er ingen tom frase, det er det nyordnede Europas rystende virkelighet». Omtale av jødar og Holocaust i Norsk Tidend», artikkel i dette nummer s. 107-123; Brakstad: s. 94.
- 13 Alf Kjølner, leirintendant på Berg, ble dømt for landssvik.

